

BENIAMIN FUNDOIANU – BENJAMIN FONDANE AND ILARIE VORONCA: PORTRAITS OF TWO ROMANIAN-FRENCH TRANSLATORS

Cosmin-Gheorghită PÎRGHIE

“Ștefan cel Mare” University of Suceava

Abstract: This article proposes to envisage the side of the translators Fundoianu-Fondane and Ilarie Voronca, that was ignored by the specialists. As we know (or we should know), Fundoianu-Fondane and Ilarie Voronca were the assiduous practitioners of translation, especially of poetry (Fundoianu-Fondane translating from Yiddish dialect, German and French and Ilarie Voronca translating from French and Romanian). Moreover, we tried to establish the identity of the mysterious pseudonyms I. G. Ofir and I. G. Hasir, which Fundoianu published a series of poems in the press of that time. Regarding Ilarie Voronca, we showed the role of the auto-translation for him in his becoming as a poet of French expression. In conclusion, we exposed the importance of translation for the two.

Keywords: translation, practitioner, poet, poem, the side of the translators.

1. Fundoianu-Fondane

Știm că Fundoianu debutează în presa vremii, mai precis în 1912, cu trei poeme semnate cu pseudonimul I. G. Ofir : [Noapte de vară], *Floare-albastră* (Iasi), I, no. 1, 15 mai 1912, p. 3 ; [Peste ape], *Floare-albastră* (Iasi), I, 1, 15 mai 1912, p. 13 ; și [Creație], *Floare-albastră* (Iasi), I, 2, 15 iunie 1912, p. 21.).

Cine s-ar fi gândit că aceste poeme sunt, de fapt, traduceri ? Paul Daniel, cumnatul lui Fundoianu afirma în postfața semnată la ediția din 1978, că poemele acestea sunt : „câteva tălmăcirii din limba germană în *Floarea albastă* din Iași, sub pseudonimul I. G. Ofir.”¹ Câteva ani mai târziu, același Paul Daniel și George Zarafu susțin că poemele semnate cu acest pseudonim sunt, de fapt, traduceri din creația lui Iacob Groper.

De problema identității lor s-a ocupat mult mai aplicat Roxana Sorescu, susținând recent că : „primele poezii publicate sunt traduceri făcute de tânărul Wechsler din creația poetului (nici el publicat până atunci), Iacob Groper.”² Mai mult, în cadrul articolului „B. Fundoianu – anii de ucenicie (I-II)”³, publicat în revista *Observator Cultural*, Roxana Sorescu scoate la lumină, pentru prima dată, varianta relucrată a poemului tradus cu titlul „Peste ape” și publicat cu pseudonimul I. G. Ofir în 1912, varianta apărută abia în 1916 în revista *Hatikvah*, unde se precizează clar că este vorba de o traducere făcută de către tânărul B. Wechsler din creația poetului idiș Iacob Groper.

În fapt, chiar Fundoianu mărturisea la un moment dat că a tradus din creația lui Groper : « L'am cunoscut pe Groper – la Toynbeehale din Iași – într'o seară cu sală sărăcăcioasă și cu public puțin, fugărit de ploaie. Era toamnă, Groper citea versuri. [...] I-am făcut propunerea

¹ Paul Daniel, „Destinul unui poet”, postfață publicată în volumul B. Fundoianu, *Peozii*, Ediție, note și variante de Paul Daniel și G. Zarafu. Studiu introductiv de Mircea Martin; postfață de Paul Daniel, Editura Minerva, București, 1978, p. 603.

² Roxana Sorescu, „B. Fundoianu – Benjamin Fondane: Cronologia vieții și a operei”, din volumul B. Fundoianu: *Opere I: Poezia antumă*, editura Art, 2011, p. 20.

³ Roxana Sorescu, „B. Fundoianu – Anii de ucenicie I-II”, în *Observator Cultural*, no. 500 și 501, 18 și 26 noiembrie 2009.

de a-i traduce în românește versuri. Groper m'a ajutat. M'a ajutat și când pentru « Hatikwah » am tradus din Reisen, din Bialik și din Schneyer. Așa l'am cunoscut pe Groper. »⁴

Așadar, având în vedere că prima creație exclusiv personală apare în 1914, în publicația *Valuri* de la Iași, anume sonetul „Dorm Florile”, semnat B. Fundoianu, nume apropiat de cel pe care îl va adopta mai târziu, putem spune că anul 1912 fixează debutul lui oficial ca traducător. Mai mult, se pare că, la vârsta aceasta de 14 ani, Fundoianu, cum ne mărturisește Paul Daniel în introducerea la volumul *Privești – și inedite –*, „tradusesese mult, din Baudelaire, Verlaine, Rimbaud, Mallarmé, France, Musset, Goethe, Heine, Lenau, Uhland, Petőfi și alșii.” De asemenea, „unele din tălmăcirii au fost publicate mai târziu, numeroase alte aflându-se încă în manuscris.”⁵ Legat de acest lucru, cred că a venit timpul să fie scoate la lumină acele traduceri ce au rămas în manuscris. În plus, cred că a sosit și timpul să ne preocupe nițel mai mult și profilul traducătorului, pentru că Fundoianu-Fondane este un caz de-a dreptul interesant.

La doi ani de la publicarea în revista *Floare-albastră* cu pseudonimul I. G. Ofir, îi apare în revista ieșeană *Absolutio*, poemul „Cîntare”, cu pseudonimul tot atât de enigmatic, și anume I. G. Hașir. De fapt, potrivit Roxanei Sorescu⁶, acest poem este tot o traducere din creația poetul idiș Iacob Groper. Totuși, lucrurile nu sunt atât de simple și de clare pe cât par. Paul Daniel lăsa să se înțeleagă în postfața volumului din 1978 că și acest pseudonim îi aparține traducătorului, iar poemele apărute în *Absolutio* și semnate I. G. Hașir ar fi tălmăcirii din limba germană. Nu se precizează că ar fi traduceri din Iacob Groper. Mai mult, în tabelul cronologic publicat în cadrul volumului de poezii din 1983, același Paul Daniel și George Zarafu afirmă: „în revista *Absolutio* iscălește cu pseudonimul I. Hașir.”⁷

Ne punem întrebarea următoare: oare ce l-a determinat pe Paul Daniel să se îndoiască într-un timp relativ scurt de ceea ce afirmase în 1978 și, acum să se retragă în impersonal, devenind atât de vag? Să fie, oare, George Zarafu, cel care l-a făcut să-și schimbe părerea? În fapt, și dacă ar fi așa, argumentele prezentate nu au fost destul de convingătoare ca să impună un adevăr, de fapt, propriul lor adevăr, însă, de vreme ce ele l-au făcut pe Paul Daniel să bată în retragere, înseamnă că în stigmatul lor intern există (totuși) un sâmbure de adevăr.

Surprinzător, Monique Jutrin afirma în paginile cărții sale din 89 că: „Deux ans plus tard, publiant ses premières traductions du poèmes français, il signe : I. Hasir, pseudonyme énigmatique aux yeux de certains.”⁸ De aceeași părere fiind și Ana Marina Tomescu potrivit căreia: I. Hașir este semnătura sub care B. Fundoianu a publicat traduceri din limba franceză.”⁹ De fapt, continuă să spună tot ea că: „Unii au considerat această alegere ușor enigmatică; dar ea poate fi explicată destul de ușor dacă ne gândim că *heshir*, în ebraică înseamnă *cântec, poem*.”¹⁰

⁴ B. Fundoianu, „Cuvinte despre un prieten”, publicat la rubrica „Idei și oameni”, *Lumea evree*, an I, no. 19, sâmbătă 1 noembrie 1919, p. 17.

⁵ B. Fundoianu, *Privești – și inedite –*, ediție îngrijită, introducere și note de Paul Daniel, Cartea Românească, 1974, p. II.

⁶ „Primele poezii publicate sunt traduceri făcute de tânărul Wechsler din creația poetului (nici el publicat până atunci), Iacob Groper: *Noapte de vară, Peste ape*, în revista *Floare-albastră*, 15 mai 1912 (semnate cu pseudonimul I. G. Ofir); *Creație*, în *Floare-albastră*, 14 iunie 1912 (cu pseudonimul I. G. Ofir); *Cîntare*, în revista *Absolutio*, Iași, 25 ianuarie 1914, (cu pseudonimul I. Hașir).” Acest citat a fost extras din seria B. Fundoianu – Benjamin Fondane, *Opere I, Poezie Antuma*; ed. îngrijită de Paul Daniel, George Zarafu, și Mircea Martin; cuv. înainte și pref. de Mircea Martin; tab. cronologic și dosar critic de Roxana Sorescu; postf. de Ion Pop; Editura Art, București, 2011, p. 20.

⁷ B. Fundoianu, *Poezii*, vol. I, prefață de Dumitru Micu; tabel cronologic de Paul Daniel și George Zarafu, Biblioteca pentru toți, Editura Minerva, București, 1983, p. XXXIII.

⁸ Monique Jutrin, *Benjamin Fondane ou Le periple d'Ulysse*, Librairie A. –G. Nizet, Paris, 1989, p. 25.

⁹ Ana-Marina Tomescu, *B. Fundoianu-Benjamin Fondane: un scriitor între două literaturi*, Cartea Universitară, București, 2007, p. 33.

¹⁰ *Ibidem*

Ceea ce nu se explică este următorul fapt: de ce ar semna, de pildă, Fundoianu traduceri din creație franceză cu un pseudonim până la urmă ebraic? Dacă e să parcurgem atent „Bibliographie des œuvres publiées de Benjamin Fondane”, care se regăsește pe site-ul *Association Benjamin Fondane*, vom putea observa faptul că Fundoianu și-a iscălit traduceri făcute din creația unor poeți francezi cu pseudonimele B. Fundoianu, B. F., B. Fd., etc. În nici un caz, spre exemplu, cu pseudonimul B. Wechsler, cu care semna traduceri în reviste evreiești.

În fapt, pentru a arăta că I. G. Hașir este pseudonimul traducătorului Fundoianu iar traduceri sunt făcute din creația lui Iacob Groper, ne-am oprit asupra primei strofe din poemele „In erștn Mai” de Iacob Groper și cel care poartă titlul „I. G. Hașir”, din manuscris (Caietul E-1914). Să privim cu atenție:

„Ghei of main lid, der friling iz ghekumen, Făn berg, făn waite winkt șoin frișe naihait, Hoib of dain kol, ăn wer a șir făn fraihait, A loib dem naiem Lebens erște Blumen.” ¹¹	„Deșteaptă-te cântarea mea căci vine Acuma primăvara lin dumbravă. Și-un cânt de libertate ‘nalță’n slavă În cinstea înfloririi noi depline.” ¹²
--	--

Comparându-le, ne putem da seama că nu este vorba de o traducere literală, fidelă în totalitate literei textului original, ci mai degrabă o traducere literară, re-creativă în românește care pledează pentru virtuozitatea și tonul ritmat, specifice versurilor din idiș. Mai mult, Fundoianu acordă o importanță majoră acelor elemente dintâi de poeticitate ale poeziei, de fapt, cele care fac imposibil, așa cum susținea el în 1943¹³, actul traducerii de poezie. Și probabil dacă ar mai fi trăit, cu siguranță am fi avut, poate, primul român care fundamentează în spațiul european o teorie despre traducerea de poezie, *sine qua non* pentru orice demers teoretic în acest domeniu. În paranteză fie spus, și așa, reflecțiile lui teoretice despre traducerea de poezie, sunt actualmente cât se poate de valabile. Poetica traducerii de poezie pe care Fondane ne-a propus-o, a fost dezvoltată și aprofundată cu mare măiestrie de către poetul-traducător-teoreticianul traducerii Henri Meschonnic în a lui *Poétique du traduire*. Fără să-l citeze, undeva aiurea, în studiile sale traductologice, pe Fondane, nu cred să greșim spunând că l-a citit. Îndrăznim să spunem (chiar) că i-a cunoscut și reflecțiile lui despre traducerea de poezie. În plus, să nu uităm că Meschonnic semnează o prefață la volumul *Le mal des fantômes*. Închid paranteza.

Prin urmare, revenind la identitatea lui I. G. Hașir, exemplul dat de noi întărește, dacă nu convinge deja că acest pseudonim îi aparține, așa cum susținuse deja Roxana Sorescu, traducătorului Fundoianu.

Acestea fiind spuse, putem trece mai departe. Pe lângă tălmăcirile făcute din Groper, Fundoianu traduce în 1914 din franceză două poeme din creația lui Henri de Regnier : [Invocare], *Viața nouă* (Bucarest), X, 8, 1 er octobre 1914, p. 261 : și din cea a lui

¹¹ Dr. B. Iosif, *Nostalgia ghetoului evreesc, Opera lui Iacob Groper, ca reflex al ființei evreilor din România*, Cultura Poporului, București, 1934, pp. 83-84; B. Iosif traduce această strofă: „Răsari o cântecul meu, primăvara a venit, Din munți îndepărtați face semne noua viața, Ridică-ți glasul și fi un cânt de libertate, de slavă primelor flori ale vieții noi.”

¹² Fundoianu, B., *Cântece. Caietul E [manuscris tip carte] : [versuri]*, 1914 (19 file) ; Biblioteca Națională a României, Colecții Speciale, sala Manuscrise.

¹³ Monique Jutrin, „Réflexions autour d'un panorama de la poésie 1933-43, article qui peut être visualisé sur le site :

http://www.benjaminfondane.com/un_article_cahier-Autour_d%E2%80%99un_panorama_de_la_po%C3%A9sie_fran%C3%A7aise_1933_43-183-1-1-0-1.html

Fondane susținea că: „ la poésie demeure essentiellement ce qu'on ne peut pas traduire. – Et ce sont ces éléments intraduisibles qui sont les éléments poétiques premiers. ”

Baudelaire : [Don Juan în infern], *Versuri și proză* (Iasi), III, 17-18, 1-5 novembre 1914, p. 525. Ambele traduceri fiind semnate B. Fundoianu.

În anii următori și după plecarea lui Fundoianu în Franța, activitatea de traducător rămâne neîntreruptă. Acesta traduce poeme din idiș, de Abraham Reisen, Simon Frug¹⁴, Zalman Shneur, Haim Nahman Bialik, Alehem Salom, Iacob Groper, Solomon An-sky etc.; din autori francezi : Baudelaire, Henri de Regnier, Jean-Henri Fabre, Rémy de Gourmont, Charles Mourras, Arthur Rimbaud ? (în revista *Unu* se precizează că: « În numerele viitoare vom publica „Le bateau ivre” tradus de B. Fundoianu și Ilarie Voronca. »¹⁵ Din păcate nu am găsit această traducere. Este foarte posibil ca Fundoianu să fi tradus „Le bateau ivre” de Rimbaud, iar traducerea să fi fost rătăcită printre alte materiale ajunse la poșta redacției. Să nu uităm că ultimul vers din poemul „Paradă” este traducerea unui vers din „Le bateau ivre” de Rimbaud.) ; și din autori români, fiind vorba de traducere fragmentară : Tudor Arghezi, George Bacovia, Adrian Maniu, Ilarie Voronca, Al. A. Philippide, Ion Minulescu, Ion Vinea, A. L. Zissu. Aceste traduceri au apărut în publicațiile vremii: cotidianul național evreesc *Mântuirea*, condus de A. L. Zissu, revista studenților evrei *Hatikvah*, apărută la Galați, revista *Lumea evree*, revista *Cuvântul liber*, revista *Rampa*, revista *Hasmonaea*, revista bucureșteană *Adevarul literar și artistic*, revista *Spre ziuă*, revista *Journal des Poètes* și alte reviste.

Așadar, putem spune că Fundoianu a tradus asidu poezie de la o vârstă precece, din germană, apoi din dialectul idiș și din franceză începând cu 1914, însă fragmentar, cu excepția romanului *Sposedania unui candelabru* de A. L. Zissu. De fapt, traducerea a fost pentru el, dincolo de mediere interlingvistică, calea cea mai bună de a exersa limba spe care și din care a tradus; de a exersa modele poetice care s-au impus și care au reînnoit gândirea poetică pe plan european, dar și pe plan românesc ; de a reconsidera pe plan internațional, pentru că traducerea are și această funcție, unele creații poetice românești și prin intermediul acestora atât cât se poate din identitățile unor poeți de expresie românească ; și nu în ultimul rând de a experimenta ca poet în devenire.

2. Ilarie Voronca

Latura traducătorului Ilarie Voronca (caz similar cu cel al traducătorului Fundoianu-Fondane, cel puțin în această privință) nu a făcut nici până astăzi obiectul unei cercetări, cu toate că ea este parte integrantă, ca dealtminteri cea poetică, din conformația lui intelectuală. Mai mult, traducerea a avut un rol decisiv, ea fiind o punte – putem spune, de legătură și de trecere de la poetul de expresie românească la poetul de expresie franceză.

Atenția criticilor s-a îndreptat (cum altfel decât în mod firesc) spre opera lui de poet și spre cea de teoretician al avangardei. De fapt, sunt laturile care au atras atenția criticilor, făcându-se remarcate în ochii lor. Astfel că, latura traducătorului Ilarie Voronca a trecut cumva în subsidiar, făcându-se la ea apel numai sporadic. Și totuși, în spațiul românesc, nu avem încă pe rol (cum ar fi dealtminteri firesc pentru cineva care și-a câștigat locul bine meritat în celebrul dicționar Larousse, *Dictionnaire mondial des Littératures* (p. 1308), sub direcția lui Pascal Maugin și Karen Haddad-Wotling, apărut în 2002) un proiect de reconsiderare critică a întregii opere, la fel ca în cazul lui Fundoianu-Fondane.

¹⁴ Despre S. S. Frug, Fundoianu scrie: „În deosebire de alți scriitori evrei-ruși, poetul S. S. Frug este un fiu al câmpurilor și holdelor bogate, muncite de agricultori evrei. [...] Frug este alături de Bialik și Moris Rosenfeld, poetul redeșteptării noastre naționale. [...] S. S. Frug a scris și în rusește. Toată puterea lirică a talentului său se vedește însă în poeziile scrise în „idiș”, multe dintrânsele fiind adevărate capo d'opere nu atât prin conținutul, cât prin perfecțiunea, așa putea spune prin virtuozitatea, versurilor lor.” (*Lumea evree*, anul I, no. 4, sâmbătă, 2 martie 1919; articolul despre S. S. Frug este semnat „b.”

¹⁵ *Unu*, București, anul II, nr. 9, ianuarie 1929, p. 20.

Apreciem studiul lui Ion Pop, publicat în 2007, în care ni se oferă o perspectivă cuprinzătoare a traseului voroncian de la un volum la altul. Totuși, nu avem încă o biografie completă a autorului. În fapt, ne interesează și viața lui în aceeași măsură ca opera.

Dar aceasta este o problemă care, sperăm noi, că într-un timp relativ scurt se va rezolva. Cât despre un proiect grandios de reconsiderare critică a întregii lui opere suntem oarecum sceptici în privința concretizării. De ce spun acest lucru? Pentru că dincolo de munca enormă de cercetare, dincolo de consumul intelectual și fizic, factorul economic este cel mai strângeritor. Care editura s-ar angaja să sprijine și să publice un asemenea proiect? Ce foloase ar trage? Și iată, de pildă, cazul editurii Art, care s-a angajat să publice seria Fundoianu-Fondane, coordonată de către profesorul Mircea Martin, pentru foloase de ordin spiritual. Așadar, dacă există voință și suflet există și vedere peste folosul financiar. Acest lucru ni-l dovedește editura Art.

Revenind la intenția noastră, ne propunem ca în cele ce urmează să reconstruim, atât cât ne stă în putință, și profilul traducătorului Ilarie Voronca. Așadar să purcedem la fapte.

Chiar dacă Fundoianu-Fondane a fost un traducător mult mai asuduu decât Voronca, traducând din germană, din dialectul idiș – fiind ajutat de către Iacob Groper, din română în franceză, Voronca a tradus din franceză în română dar mai ales din română în franceză, cu toate că n-a dus la bun sfârșit toate proiectele începute.

De pildă, în revista *Unu* se precizează că: „În numerele viitoare vom publica „**Le bateau ivre**” tradus de B. Fundoianu și Ilarie Voronca.”¹⁶ Din păcate nu am găsit această traducere în paginile revistei. Este foarte posibil ca Fundoianu și Voronca să fi tradus „Le bateau ivre” de Rimbaud, iar traducerea să fi fost rătăcită printre alte materiale ajunse la poșta redacției. Să nu uităm că ultimul vers din poemul „Paradă” este traducerea unui vers din „Le bateau ivre” de Rimbaud.

Tot un proiect început și neterminat este romanul *Rusoaica* de Gib. I. Mihăescu, pe care Voronca spera că: „În toamna aceasta în care, voi duce, poate, la bun sfârșit traducerea în franțuzește a misterioasei Rusoaice a lui Gib. I. Mihăescu.”¹⁷

Un alt proiect grandios ar fi fost o antologie de poezie românească contemporană care ar fi trebuit să apară la Grasset, după spusele lui Voronca. Despre acesta antologie amintește și Crina Bud în cel mai recent studiu al ei: „Un alt proiect despre care arhivele diplomatice ale MAE conțin informații îi aparține lui Ilarie Voronca, poetul care, emigrat în Franța din 1933, rămâne referent la direcția Presei și Informațiilor din Ministerul Afacerilor Străine până în 1938. Ca asistent al profesorului Mario Roques, el a ținut o serie de prelegeri despre poezia română (George Bacovia, Adrian Maniu, Mateiu Caragiale, Al. Philippide...) la Paris și la Marsillia. În lucrarea *File de istorie culturală*, Pavel Țugui reconstituie pe baza documentelor acțiunile lui de propagandă culturală la Paris. Probele muncii la o antologie de poezie română sunt oarecum indirecte: în 1937, Ilarie Voronca este vizitat la Paris de către Ion Pillat, iar la revenirea în țară, acesta din urmă expediază o scrisoare directorului presei și informațiilor din MAS, publicistul Paul Anastasiu, în care, printre informații despre colaborările lui Voronca la revistele pariziene, despre conferințele lui la Sorbona, pomenește și de munca „la o antologie în limba franceză a poeziei noastre contemporane.”¹⁸

Chiar și mai târziu, poetul pare să muncească la presupusa antologie, așa cum ni se confirmă într-o scrisoare din august 1943 către doctorul Saul Axelrud, publicată de către Carol Iancu în revista *Apostrof*: „j'ai écrit deux contes pour Suzette mais comme j'ai

¹⁶ *Ibidem*

¹⁷ Ilarie Voronca, *A doua lumină*, ediție îngrijită, note și comentarii de Ion Pop, editura Minerva, București, 1996, p. 275.

¹⁸ Crina Bud, *Literatura română în Franța. Configurări critice în context european*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2014, p. 98-99.

beaucoup de travail pour l'Anthologie de la Poésie Roumaine (qui doit paraître chez Grasset, je crois), je n'ai pas eu le temps de les mettre au point."¹⁹

Dacă s-ar fi concretizat, antologia ar fi fost un adevărat document cultural, servind totodată drept o carte de vizită, la momentul respectiv, a poeziei românești contemporane nu numai pentru literatura franceză cât și pentru întreaga literatură europeană.

Acestea ar fi, pe de o parte, proiectele de traducere ale lui Voronca pe care, din nefericire, nu a reușit să le finalizeze.

Să notăm pe de altă parte că Voronca a tradus fragmentar din Alecsandru Philippide²⁰, din Tudor Arghezi²¹, din Urmuz²² și din alți poeți. Spre exemplu, va afirma că: „Genul creat de d. Ion Pillat a părut să intereseze atât de mult, încât o recenzie pe care am trimis-o însoțită de câteva traduceri, revistei *Le Mois*, a fost reprodusă în întregime de *Mercur de France*.”²³ De asemenea, în altă parte va încerca „versiunea câtorva strofe din *Moartea țaranului* [...] Sau aceste *Vestminte sărace* – de poetul Edmond Vandercammen.”²⁴

Totuși, cele mai reprezentative proiecte de traducere pe care a reușit să le înfăptuiască au fost traducerile în limba franceză a următoarelor volume: *Ulise* (1928) care a fost tradus în colaborare cu poetul Roger Vailland, în franceză cu titlul *Ulysse dans la cité* (1933), ca să-și salveze presupusa prietenie cu Fondane, care publicase și el un volum de poezie cu titlul *Ulysse*, în același an; *Petre Schlemihl* (1932) tradus în franceză cu titlul *Poèmes parmi les hommes* (1934); și volumul *Patmos și alte șase poeme* (1933) care a devenit *Patmos* (1934).

În ceea ce privește versiunea franceză a poemului românesc *Ulise*, Jean Cassou saluta pozitiv prezența acesteia: „Voici un nouvel Ulysse, différemment quoique également roumain, de celui de Benjamin Fondane, dont j'ai dit, l'autre jour, les mérites. A ceux de cet Ulysse de Voronca il faut joindre les qualités du traducteur, Roger Vailland, qui a réussi à donner l'impression de poèmes directement écrits en français. Ce qui frappe en eux, c'est leur extraordinaire exubérance, une facilité à engendrer des images qui risque même de produire une impression d'éblouissante monotonie. Ces images sont, d'ailleurs, presque toujours belles et séduisantes. Ce petit recueil, par sa richesse, son abondance, son émouvante cordialité, ne manquera pas, assurément, de se faire des amis parmi les poètes. [...] Sa poésie est pleine de choses et de suc.”²⁵

Nu la fel de încântat de traducere va fi și Benjamin Fondane : « l'esprit qui a présidé à cette traduction me semble des plus navrants : il suppose que le vers moderne n'est qu'une prose frelatée, et guère des rythmes obscurs, des similitudes savantes, des obstacles invisibles,

¹⁹ Carol Iancu, *Ilarie Voronca. 12 scrisori inedite către Saul Axerud*, în *Apostrof*, nr.6/2011.

²⁰ Pierre Brunel declara de pildă că: „En 1933, les Gardes de fer maintenaient la terreur dans le pays. À la suite de la répression sanglante de l'atelier de Grivitzka, au moins de février, des intellectuels cherchèrent refuge en Occident, et en particulier en France. Ce fut le cas d'Ilarie Voronca qui a mis son talent de poète à traduire ses compatriotes, par exemple ce poème d'Alessandru Philippide, son aîné de trois ans : Nous sommes faits en grande partie de nuit, [...] ou encore celui-ci : La vie d'à côté.” (Pierre Brunel, „Un écrivain entre deux pays et entre deux langues : Ilarie Voronca”, în : *Quaderns de Filologia. Estudis literaris*, vol. XII, 2007, p. 162-164)

²¹ În cartea lui Bogdan Ghiță găsim o mărturisire făcută de către Eugène Ionesco: „Ilarie Voronca a tradus pour moi quatre-vingts poèmes de Tudor Arghezi, avec un commentaire par moi-même. Le manuscrit est prêt et accepté par la maison d'édition Kra (« Le Sagittaire ») à Paris. Le Ministre français des Affaires étrangères m'a permis le papier (difficilement trouvable).” (Bogdan Ghiță, *Eugène Ionesco un chemin entre deux langues, deux littératures*, préface de Irina Mavrodin, L'Harmattan, 2011, p. 273)

²² Ilarie Voronca a tradus „Plecare în străinătate” de Urmuz, în franceză cu titlul „Le départ pour l'étranger”. Această traducere poate fi consultată în volumul Urmuz, *Pages Bizarres*, traduit du roumain par Benjamin Dolingher, Collection Le Bruit du Temps, dirigée par Gerard Joulie, avec le concours du Revizor, 1993, Éditions L'Âge d'Homme, Lausanne, pp. 57-59.

²³ Ilarie Voronca, *op. cit.*, p. 276.

²⁴ *Ibidem*, p. 185.

²⁵ *Les Nouvelles Littéraires, Artistiques et Scientifiques*, Samedi 29 avril 1933, n. 550, p. 7.

bref toute une technique obscure qui, pour être libre de toute domesticité, imposée, n'en n'est pas moins assujettie à des nécessités internes. »²⁶

În plus, această traducere îi displace pentru că este « strictement littérale, pressée, oublieuse de ses rythmes originels, sans le moindre équivalent lexicque et musical des trouvailles de l'original. »²⁷

Cât privește celelalte două volume, André Fontainas găsea de cuviință: „les rythmes plus incertains, parfois forcés, du poète roumain Ilarie Voronca [...]»²⁸

Cu toate acestea, înscrierea lor, prin traducere, în circuitul poeziei franceze a însemnat mult pentru Voronca. În primul rând ele au asigurat o continuitate poetică, și nu o cezură (că de ruptură²⁹ nu poate fi vorba) ca în cazul lui Fundoianu-Fondane, care a lăsat traducerea lui pe seama altora. De fapt, *Ulysse dans la cité*, marchează debutul oficial în limba franceză a poetului de expresie franceză Voronca. Celalte două volume conlucrează și ele la identitatea poetică în formare a tânărului poet francez. În plus ele arată noua lui orientare poetică până la totala devenire ca poet al umanității.

Toate aceste trei volume pregătesc și prevestesc oarecum ceea ce va deveni poetul de expresie franceză Ilarie Voronca.

3. Concluzie

Atât pentru Fundoianu-Fondane cât și pentru Ilarie Voronca traducerea a avut, așa cum se poate observa din paginile acestui articol, un rol esențial, chiar pan-general (cu implicații în toate laturile celor doi). Ea, traducerea, a însemnat deschidere, difuzare, cunoaștere, asimilare, formarea și acutizarea gustului și a spiritului critic, practicarea formulelor poetice printre cele mai novatoare și, pe aceasta cale, formarea lor ca poeți și ca intelectuali de primă mână. De asemenea ea a fost o condiție a existenței (având în vedere că cei doi au ales ca limbă și cultură de elecție dar și de exil pe cea franceză), pe care cei doi si-au asumat-o chiar dacă alegerea aceasta avea să-l conducă pe Fondane la o moarte tragică, odioasă, iar pe Ilarie Voronca la o moarte ca răspuns (totuși) neașteptat pentru cei apropiați la „Contre-solitude”.

Prin urmare, astăzi, orice demers ce privește traducerea în spațiul românesc (fie el și „traductologic”, cu toate că în România e impropriu să se vorbească de „traductologie”), nu poate să nu aibă în vedere și laturile traducătorilor Fundoianu-Fondane și Ilarie Voronca.

Bibliografie:

²⁶ Moque Jutrin, *op. cit.*

²⁷ Marlena Braester, „Les mots se meurent de changer de bouche : Fondane et l'écriture de traduction”, articol publicat în revista *Les Cahiers Benjamin Fondane*, no. 7/2004, p. 71.

²⁸ *Mercure de France*, n. 873, 1er novembre 1934, p. 573.

²⁹ Tocmai acea prefață la volumul *Priveliști* anulează ideea că ar fi vorba de o ruptură între perioada poetică românească și cea franceză. Să notăm aici că Fondane, poetul de expresie franceză scrie prefața să lămurească anumite aspecte ce țin de Fundoianu, poetul de expresie românească. Gestul lui Fondane când pretindea că „volumul de față aparține unui poet mort”, nu este să se rupă de experiența poetică anterioară. Dacă vroia să se rupă atunci făcea același lucru pe care l-a făcut Rimbaud. Palingenezia – pentru că de ea este vorba – marchează, în cazul de față încheierea primei etape și nașterea altei etape. Nici dacă vom compara poetica românească a lui Fundoianu cu poetica franceză a lui Fondane nu vom putea vorbi de o ruptură. Este evident că influența filosofiei existențiale a lui Șestov s-a făcut marcată și în poezia lui Fondane. Astfel că s-a trecut la o nouă etapă, unde poezia franceză scrisă de el a acutizat experiența trăită (mai ales ca evreu), a transformat-o în poezie într-o condiție existențială, *sine qua non* pentru trăirea dramatică. Chiar și în volumul publicat postum, și anume *Baudelaire și experiența abisului*, gândirea lui Fondane a fost – cum se spune – în spirală. Pentru a putea merge mai departe, Fondane a revenit ciclic la experiența lui anterioară etapei franceze. Nu este el cel care a susținut că „o revoluție în materia poemului cere banalitatea formeii” ? (p. 102) Oare nu acest lucru a făcut Fundoianu în volumul *Priveliști* ? Mai mult, oare să negi o parte din tine nu înseamnă să negi continuitatea ? Chiar el a spus-o undeva aiurea.

1. Braester, Marlana, „Les mots se meurent de changer de bouche : Fondane et l'écriture de traduction”, articol publicat în revista *Les Cahiers Benjamin Fondane*, no. 7/ 2004;
2. Brunel, Pierre, „Un écrivain entre deux pays et entre deux langues : Ilarie Voronca”, In : *Quaderns de Filologia. Estudis literaris*, vol. XII, 2007;
3. Bud, Crina, *Literatura română în Franța. Configurări critice în context european*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2014;
4. Daniel, Paul, „Destinul unui poet”, postfață publicată în volumul B. Fundoianu, *Poezii*, Ediție, note și variante de Paul Daniel și G. Zarafu. Studiu introductiv de Mircea Martin; postfață de Paul Daniel, Editura Minerva, București, 1978 ;
5. Fondane, B., *Opere XIV. : Baudelaire și experiența abisului*, trad. de Ion Pop și Ioan Pop-Curșeu ; ed. critică de Ion Pop, Ioan Pop-Curșeu și Mircea Martin ; studiu introd. și sinopsis al receptării de Mircea Martin ; pref. de Monique Jutrin ; postf. de Ioan Pop-Curșeu și Dominique Guedj, București, Editura Art, 2013.
6. Fundoianu, B., *Cântece. Caietul E [manuscris tip carte] : [versuri]*, 1914 (19 file); Biblioteca Națională a României, Colecții Speciale, sala Manuscrise;
7. Fundoianu, B., „Cuvinte despre un prieten”, publicat la rubrica „Idei și oameni”, *Lumea evree*, an I, no. 19, sâmbătă 1 noiembrie 1919;
8. Fundoianu, B., *Priveliști – și inedite –*, ediție îngrijită, introducere și note de Paul Daniel, Cartea Românească, 1974;
9. Fundoianu, B., *Poezii*, vol. I, prefață de Dumitru Micu; tabel cronologic de Paul Daniel și George Zarafu, Biblioteca pentru toți, Editura Minerva, București, 1983;
10. Fundoianu, B. – Fondane, Benjamin, *Opere I, Poezie Antuma* ; ed. îngrijită de Paul Daniel, George Zarafu, și Mircea Martin; cuv. înainte și pref. de Mircea Martin; tab. cronologic și dosar critic de Roxana Sorescu; postf. de Ion Pop; Editura Art, București, 2011;
11. Ghiță, Bogdan, *Eugène Ionesco un chemin entre deux langues, deux littératures*, préface de Irina Mavrodin, L'Harmattan, 2011;
12. Iancu, Carol, *Ilarie Voronca. 12 scrisori inedite către Saul Axehrud*, în *Apostrof*, nr.6/2011;
13. Iosif, B., *Nostalgia ghetoului evreesc, Opera lui Iacob Groper, ca reflex al ființei evreilor din România*, Cultura Poporului, București, 1934;
14. Jutrin, Monique, *Benjamin Fondane ou Le periple d'Ulysse*, Librairie A. –G. Nizet, Paris, 1989;
15. Jutrin, Monique, „Réflexions autour d'un panorama de la poésie 1933-43, article qui peut être visualisé sur le site :
[http://www.benjaminfondane.com/un_article_cahier-Autour d%27un panorama de la po%C3%A9sie fran%C3%A7aise 1933 43-183-1-1-0-1.html](http://www.benjaminfondane.com/un_article_cahier-Autour_d%27un_panorama_de_la_po%C3%A9sie_fran%C3%A7aise_1933_43-183-1-1-0-1.html)
16. *Larousse, Dictionnaire mondial des Littératures*, sub direcția lui Pascal Maugin și Karen Haddad-Wotling, Éditions Larousse, 2002;
17. *Les Nouvelles Littéraires, Artistiques et Scientifiques*, Samedi 29 avril 1933, n. 550;
18. *Lumea evree*, anul I, no. 4, sâmbătă, 2 martie 1919;
19. *Mercure de France*, n. 873, 1er novembre 1934;
20. Pop, Ion, *A scrie și a fi: Ilarie Voronca și metamorfozele poeziei*, Cartea Românească, 2007;
21. Sorescu, Roxana, „B. Fundoianu – Anii de ucenicie I-II”, în *Observator Cultural*, no. 500 și 501, 18 și 26 noiembrie 2009;
22. Sorescu, Roxana, „B. Fundoianu – Benjamin Fondane: Cronologia vietii și a operei”, din volumul B. Fundoianu: *Opere I: Poezia antumă*, editura Art, 2011;

23. Tomescu, Ana-Marina, *B. Fundoianu-Benjamin Fondane: un scriitor între două literaturi*, Cartea Universitară, București, 2007;
24. *Unu*, București, anul II, nr. 9, ianuarie 1929;
25. Urmuz, *Pages Bizarres*, traduit du roumain par Benjamin Dolingher, Collection Le Bruit du Temps, dirigée par Gerard Joulie, avec le concours du Revizor, 1993, Éditions L'Âge d'Homme, Lausanne;
26. Voronca, Ilarie, *A doua lumină*, ediție îngrijită, note și comentarii de Ion Pop, editura Minerva, București, 1996;